

ОСОБЛИВОСТІ ТЛУМАЧЕННЯ В.Г. КОРОЛЕНКОМ ОКРЕМИХ ФІЛОСОФСЬКИХ ТА ЕТИЧНИХ КАТЕГОРІЙ

Блоха Я.С.

Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка

У статті шляхом історико-філософського аналізу визначено специфічні риси тлумачення В. Г. Короленком фундаментальних філософських та етичних категорій, зокрема «діалектики», «метафізики», «скептицизму», «матеріалізму», «свідомості», «волі», «щастя», «добра», «зла», «помсти». Дані категорії мислитель тлумачив виходячи з власного світогляду, по-своєму. В. Г. Короленко не міг інтерпретувати їх відповідно до класичних канонів філософської теорії, оскільки не мав базової системної освіти. Але право на інтерпретацію і власне розуміння й застосування у нього було. «Діалектику» він розглядав як вчення, згідно з яким окремі факти визначаються логічним розвитком думки; «метафізику» – як вчення, в якому головним предметом дослідження є властивості розуму; «скептицизм» – як постановку всього під сумнів, що збігається з загальноприйнятою концепцією; «матеріалізм» наближено до вульгарноматеріалістичного розуміння – як ототожнення процесу думки з продуктом; «свідомість» – як особливий апарат, що сприймає явища зовнішнього світу; «волю» – як духовний процес, який передусє будь-якому вчинку, «щастя» – як основу для життя людини; «добро» і «зло» – відзначаючи, що одна і та ж дія, залежно від того на благо чи нещастя іншого вона спрямована, може бути як добра, так і зла; «помста» – застерігав утримуватися від права на неї, адже вона, несучи ілюзію справедливої відплати не тільки примножує число жертв, але і руйнує саму особистість, яка її здійснює.

Ключові слова: діалектика, метафізика, скептицизм, матеріалізм, свідомість, воля, щастя, добро, зло, помста.

Постановка проблеми. Не зважаючи на встановлену думку про В. Короленка як виключно письменника, гуманіста, правозахисника, громадського діяча, філософські інтереси мислителя виражені з більшою значущістю, ніж прийнято вважати. Він, звичайно, не був мислителем-теоретиком у прямому розумінні цього слова, в жодному разі його не можна вважати людиною, що присвятила себе філософській праці як такої: його судження з питань суспільного життя та філософії мають фрагментарний характер, іноді одне висловлювання суперечить іншому [2, с. 221]. Але це був живий і допитливий розум із великою потребою побудови самостійних відповідей на найскладніші питання життя, з яскраво вираженим тяжінням до цілісного й різнобічного світогляду та потребою втілення в життя тих принципів, які були продуковані філософією.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Філософська спадщина В. Короленка стала предметом вивчення дослідників лише наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття. Серед сучасних вітчизняних філософів дослідженням світоглядно-філософських та гуманістичних поглядів В. Короленка найбільш ґрунтовно займалися В. А. Буслиньський, М. В. Попович та П. М. Ямчук.

Серед останніх досліджень, присвячених характеристичі філософських поглядів В. Г. Короленка, виокремимо статті к. пед. н., доцента Р. В. Винничук (Коровіної) «Світоглядно-теоретичні засади творчості В. Г. Короленка» [1] та «Філософсько-культурологічні погляди В. Г. Короленка на культурно-історичну спадщину» [2] і д. філос. н., професора П. М. Ямчука «Християнсько-гуманістичний діаріус В. Г. Короленка: філософсько-світоглядна й буття ретроспекція у сприйнятті ХХІ ст.» [6].

Так, Р.В. Винничук (Коровіна) у своїх дослідженнях визначає основні риси світогляду мислителя, ту основу, на якій ґрунтується його ставлення до людей, до світу, до суспільного життя, до мистецтва, а також розкриває дихотомію «людина – особистість» у художній та публіцистичній спадщині В. Г. Короленка.

П. М. Ямчук досліджує провідні концепти філософсько-рецептивного сприйняття багатоаспектної проблеми буття людини в епоху радикального постпросвітництва провідним російським гуманістом того часу – українцем з ментального осмислення

реальності – В. Короленком та його філософські принципи діяльності. У даних працях окремо вивчається філософський вимір духовно-інтелектуальної й соціальної протидії В. Короленка світоглядно чужій йому епохи революційного насильства.

Однак дані автори, розглядаючи основні риси світогляду мислителя та концепти філософсько-рецептивного сприйняття ним проблеми буття людини, не акцентують свою увагу на особливостях тлумачення В. Г. Короленком окремих філософських та етичних категорій.

Мета статті – розкрити специфіку тлумачення та вживання мислителем окремих філософських та етичних категорій та понять – «діалектика», «метафізика», «скептицизм», «матеріалізм», «свідомість», «воля», «щастя», «добро», «зло», «помста».

Виклад основного матеріалу дослідження. Теоретичні пошуки В. Г. Короленка знайшли своє відображення в його творчості, у постановці низки філософських питань у художніх творах, що дає можливість виділити в творчому спадку мислителя певне коло творів із філософсько-світоглядною проблематикою («З двох боків», «Вночі», «Сліпий музикант», «Сказання про Флора, Агріппу і Менахема, сина Іегуди»; «Тіні», «Необхідність», «Мороз»). У своїх творах В. Короленко визнавав існування об'єктивного світу та його матеріальність, переконував у необхідності пізнання зовнішнього світу та його об'єктивних законів, вчив поважати точне, теоретичне знання, вірити у людський розум, у можливість людини впливати на навколишній світ тощо.

В. Г. Короленко детально розглядав декілька філософських проблем: про співвідношення буття і свідомості; про безсмертя людини; про сутність моралі; про свободу волі та необхідності; низку питань релігійного змісту тощо. Лише розглядаючи філософські міркування В. Короленка з урахуванням його соціально-політичних і історико-філософських поглядів, і тісно пов'язуючи формування та розвиток його світогляду з політичною, філософською й літературною боротьбою доби, можна узагальнити погляди мислителя на світ, показати оригінальність багатьох його висловлювань та історичну закономірність, висування на перше місце низки нових проблем порівняно з поглядами революційних демократів 60-х років ХІХ століття [1, с. 221-222].

Значну увагу питанням філософського характеру, зокрема розробці категоріального апарату філософії та трактуванню основних соціально-філософських проблем сучасного йому суспільства В. Короленко приділяв і в публіцистиці та епістолярній спадщині. Найбільш ґрунтовно дані проблеми він розглядає у «Щоденниках», «Листах» за 1879–1921 та «Листах з тюрем і заслань».

Детально своє ставлення до окресленої проблематики він пояснив у «філософському листі» до О. Малікова від 6 листопада 1889 року: «За той час, коли ми не бачились, я дуже змінився. Я зараз піднімаю очі до неба, я визнаю начало віри, але не визнаю і ніколи не визнаю догматизму» [5]. 11 червня 1882 року у листі до О. Малікова мислитель прямо вступає в дискусію зі своїм однодумцем з приводу трактування окремих філософських категорій, зокрема, категорій «діалектика», «метафізика», «скептицизм», «матеріалізм», «свідомість» та «воля».

24 вересня 1888 року в листі до К.К. Саранова (*російський журналіст та видавець, з яким мислитель познайомився в 1887 році під час адміністративного заслання у Нижньому Новгороді*) В. Короленко подавав власне тлумачення даної категорії, зауважуючи, що «зайва категоричність і догматизм прощаються тільки деяким письменникам і лише за умови дуже великих прав на це. Потрібна дуже велика ясність логіки й діалектики з боку самого автора; тоді, захоплений цією ясністю, читач звикає з догматизмом висновків і з різкістю заперечення чужих думок».

...Спробуйте розвинути ті ж думки у всій їх діалектичній повноті. Не думки підганяйте до окремого факту, а навпаки – окремі факти ставте на місце, згідно з логічним розвитком думки» [5].

6 серпня 1910 року в листі до Т.О. Богданович (*дитяча письменниця, перекладачка, виховувалася в сім'ї громадського діяча М.Ф. Анненського – близького друга В. Короленка – Я.Б.*) мислитель наводить приклад діалектики на основі аналізу творчості Л. Толстого. В. Короленко полемізує за своїм адресатом: «Ось приклад толстовської діалектики. Мова йде про знання. Я говорю: пізнання світу змінює поняття про бога. Бог, який запалює ліхтарики для землі, – одне. Бог, який створив у кожному цьому вогнику цілий світ і встановив закони цього світобудови, – вже інший. Це уявлення змінили Галілеї, які дивилися в телескопи з метою пізнання, чистого й безкорисливого, тобто наукового. На це Толстой, спочатку ніби трохи призупинився, – потім зазначив: «Як це ми всі забуваємо Канта. Адже цих світів по суті немає. Що ж змінилося? – Наше уявлення і змінилося» [5].

Таким чином, можемо зауважити, що категорію «діалектика» В. Короленко тлумачив ненауково як вчення, згідно з яким окремі факти визначаються логічним розвитком думки, тоді як на сучасному етапі розвитку історико-філософської думки під даною категорією розуміємо метод філософії, що досліджує категорії розвитку.

Аналізуючи категорію «метафізика» В. Короленко писав, що вона «намагалася вивести істину з одних лише властивостей розуму, характерних для нього, незалежно від явищ зовнішнього світу; вона билася у безкінечному колі безплідних умовиводів, забуваючи, що логіка є тією зброєю, яка, так би мовити, байдужа до істини й повністю залежить від вихідного твердження. Вихідне твердження: 2×2 дорівнює 4. З цього логічно слідує висновок, що $2 \times 4 = 8$. Інше вихідне твердження: $2 \times 2 = 5$ й висновок (досить логічний) також інший: $2 \times 4 = 10$. Звідси слідує,

що перш ніж будувати висновки, чистому розуму необхідна міцна й безсумнівна основа» [4, с. 168].

Таким чином, зміст та сенс категорії «метафізика» мислитель як представник творчої інтелігенції розуміє специфічно, по-своєму, адже на сучасному етапі розвитку історико-філософської думки метафізику прийняло розглядати, перш за все, як методологічний підхід, в основі якого лежить вчення про надчуттєві, недоступні досвідові принципи і начала буття (існування світу), у той час як В. Короленко розглядав її як вчення, в якому головним предметом дослідження виступали властивості розуму.

На нашу думку, таке розуміння даної категорії було зумовлено характером епохи, яка властивості людського розуму ставила вище за вчення про надчуттєве, недоступне безпосередньому пізнанню.

Третьою філософською категорією, яку аналізує В. Короленко у своїй публіцистиці є «скептицизм», під яким на сучасному етапі розвитку історико-філософської думки розуміємо вчення філософської школи, представники якої стверджували, що вони не «заявляють нічого, але лише висловлюють власну думку».

Для В. Короленка скептицизм – це «не є яка-небудь позитивна система, гіпотеза, чи метод. Це – схильність до перевірки, результат стихійно-мозкового процесу. Це сумнів, невпевненість мозку у вірності умовиводу, який базується на хиткій основі, такий же, що відчуває людина, якій потрібно йти по вузькій та нестійкій опорі» [4, с. 169].

Аналізуючи тезу Піррона «Я не знаю навіть того, що я нічого не знаю», мислитель зауважував, що «сумнів цілком байдуже веде від віри до невір'я, від закоренілого невір'я до віри. У відомі періоди (перехідні) скептицизм вимагає і мужності думки, і прагнесті до істини, і не раз підштовхував людей до самопожертви» [4, с. 169–170].

Тлумачення В. Короленком категорії «скептицизм» як ставлення усього під сумнів, на нашу думку, співпадає із загальноприйнятим, коли під скептицизмом розуміється вчення філософів, які постійно сумнівались у всьому. У такому значенні скептицизм як своєрідна філософська позиція проголошував неможливість пізнання об'єктивної істини, відмову від об'єктивного знання взагалі. Звернений до самого себе, скептицизм впадав у суперечність із самим собою, поставивши під сумнів існування скептичної точки зору загалом.

Поряд з категоріями «діалектика», «метафізика» та «скептицизм» В. Короленко аналізує категорію «матеріалізм», під яким маємо на увазі філософський світогляд, відповідно до якого матерія (об'єктивна реальність) є онтологічно первинним початком (причиною, умовою, обмеженням), а ідеальне (поняття, воля, дух тощо) – вторинним (результатом, наслідком).

В. Короленко стверджував, що «матеріалізм – це вчення, згідно якого сутність всього є матерія. Крайне своє вираження він знайшов у Фогта, коли цей учений проголосив, що «думки є те ж саме відділення мозку, як жовч – печінки...». Таким чином думка (процес) ототожнювалася з продуктом та відкиданням інших процесів. А так як, крім того, для пояснення незрозумілого («сутність усього») взято теж незрозуміле (що є матерія?), то матеріалізм цієї стороною примикає до метафізичних систем» [4, с. 168–169].

Подібного роду інтерес мислителя до матеріалізму був зумовлений самим характером епохи, на погляди якої величезний вплив справили інтенсивний розвиток природознавства. «Рефлекси головного мозку» І. Сеченова, еволюційна теорія Ч. Дарві-

на, праці К. Фохта і Л. Бюхнера сприяли інтересу В. Короленка не до доктрин Демокріта та Левкіпа, які стверджували, що все у всесвіті є матерією чи матеріалом, не до матеріалізму французького Просвітництва чи англійської матеріалістичної думки, а до матеріалізму вульгарного, як його визначив Ф. Енгельс, оскільки представники даної течії спрощували матеріалістичне світорозуміння й заперечували специфіку свідомості, ототожнюючи її з матерією, відкидали необхідність розробки філософії як науки.

Вульгарні матеріалісти Людвіг Бюхнер, Карл Фогт і Якоб Молешотт розуміли закони існування матерії вкрай спрощено, грубо. Їм було чуже визнання якісного різноманіття матеріальних явищ, вони повністю ігнорували закони діалектики і в цьому відношенні зробили крок назад навіть порівняно з французькими матеріалістами XVIII століття.

Усі різноманітні форми руху матерії вони зводили до простих законів механіки. Згідно з основними положеннями їх вчення, психіка є такою ж речовиною, як і всі інші матеріальні речі, а мозок виділяє думку так само, як печінка виділяє жовч, звівши таким чином усі матеріальні процеси до фізіологічних.

Таке трактування В. Короленком категорії «матеріалізм» було зумовлене популярністю в країні вульгарного матеріалізму, репрезентованого поглядами, переважно, К. Фогта та Л. Бюхнера, які заперечували специфіку свідомості, її соціальну природу і розглядали свідомість як фізіологічну функцію організму.

Наряду з категорією «матеріалізм» мислитель аналізує категорію «свідомість», під якою він розумів «особливий апарат, що сприймає явища зовнішнього світу» [5]. Дану категорію В. Короленко тлумачить специфічно, адже сучасні філософи розуміють під даною категорією продукт людського мозку як високоорганізованого матеріального утворення та вищу форму відображення дійсності, яка не може бути чим-небудь іншим, як усвідомленим буттям і детермінована суспільними відносинами; нову якість психічної діяльності, за якої дійсність відображається у формах культури, тобто в штучних, неприродних формах, витворених людством у процесі історичного розвитку.

Категорія «воля» розуміється В. Короленком як духовний процес, що передедує будь-якому вчинку, тоді як А. Шопенгауер розуміє дану категорію як універсально-космічний феномен, що є первинним, незалежним від пізнання. Сучасні філософи розуміють дану категорію як феномен регуляції суб'єктом своєї діяльності і поведінки, що забезпечує формування цілей і концентрацію внутрішніх зусиль для їх досягнення.

Четвертим етичним поняттям, яке аналізує В. Короленко, є «помста», під якою розуміємо – моральний принцип, згідно з яким вища справедливість полягає у відповіді кривднику тими ж діями.

Мислитель застерігає від права на помсту, адже вона, несучи ілюзію справедливої відплати не лише множить кількість жертв, посягаючи цим самим на

право Бога судити всіх нас (в цьому праві міститься вищий сенс поняття справедливості), а й руйнує саму особистість, яка здійснює помсту. Руйнує навіть тоді, якщо ця помста є справедливою з точки зору скривдженого, адже серце як константа єднання світів зримого й незримого, буттєвого і духовного поступається місцем людському звироднінню [6, с. 168-169].

Протестуючи проти помсти як акту продовження насильства і зокрема «проти кари на смерть» В. Короленко пропонує не помножувати, легітимізуючи його удаваною справедливістю, гріх убивства, не розгортати дедалі більше практику терорів у схильній до безсудних або й судових вбивств, аморальної реальності ідеології та практиці радикально-революційного постпросвітництва. Мислитель ґрунтують своє бачення на інтерпретованих ними через особистий духовно-громадянський досвід християнсько-кордоцентричних засадах [6, с. 170]. «Право помсти» є одним із найбільш антитетичних від усіх світоглядів В. Короленка. Він цілком розуміє, що саме таке право згублює, не в останню чергу, у духовному й моральному плані душі тих, хто здійснює помсту, заводить в оману самозадоволення вирішувати долі інших людей лише на підставі, нехай і несправедливої колишньої кривди й власного розсуду [6, с. 170-171].

Таким чином, аналізуючи категорію «помста», В. Короленко застерігає утримуватися від права на неї, адже вона, несучи ілюзію справедливої відплати не лише множить кількість жертв, посягаючи цим самим на право Бога судити всіх нас (в цьому праві міститься вищий сенс поняття справедливості), а й руйнує саму особистість, яка здійснює помсту.

Висновки і перспективи подальшого розвитку. Таким чином, можемо стверджувати, що до кола основоположних проблем у творчості В. Короленка належали філософські. Так, у «Щоденниках», «Листах» за 1879-1921 роки та «Листах з тюрем і заслань» мислитель у відповідності до своєї аксіологічної концепції своєрідно тлумачив і вживав низку основоположних філософських категорій. «Діалектику» – як вчення, згідно з яким окремі факти визначаються насамперед логічним розвитком думки; «метафізику» – як вчення, у якому головним предметом дослідження є властивості розуму; «скептицизм» – як ставлення усього під сумнів, що співпадає із загальноприйнятою концепцією; «матеріалізм» – наближене до вульгарно-матеріалістичного розуміння даної категорії – як ототожнення процесу думки з продуктом матеріальної діяльності та світу; «свідомість» – як особливий апарат, що сприймає явища зовнішнього світу; «волю» – як духовний процес, що передедує будь-якому вчинку людської істоти тощо; помста» – застерігав утримуватися від права на неї, адже вона, несучи ілюзію справедливої відплати не тільки примножує число жертв, але і руйнує саму особистість, яка її здійснює. На нашу думку, це було зумовлено характером епохи, яка властивості людського розуму ставила вище за вчення про надчуттєве, недоступне безпосередньому пізнанню, та засиллям в країні «вульгарного матеріалізму».

Список літератури:

1. Коровіна Р. Світоглядно-теоретичні засади творчості В. Г. Короленка / Рената Коровіна // Слов'янський збірник. – Випуск 5. – Полтава: Слов'янський клуб, 2006. – С. 221-224.
2. Коровіна Р. Філософсько-культурологічні погляди В. Г. Короленка на культурно-історичну спадщину / Рената Коровіна // Рідні джерела. – 2009. – № 5. – С. 14-15.
3. Короленко В. Г. Дневник. Письма. 1917-1921 / Владимир Галактионович Короленко. – М.: Советский писатель, 2001. – 544 с.

4. Короленко В. Г. Письма къ жителю городской окраины / Владимир Галактионович Короленко. – СПб.: Типография Н. Н. Клобукова, 1906. – 23 с.
5. Короленко В. Г. Собрание сочинений: в 10-ти т. / Владимир Галактионович Короленко. – М.: Гослитиздат, 1953–1956. – Т. 10: Письма. 1879–1921. – 1956. – 717 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа до дж.: http://az.lib.ru/k/korolenko_w_g/text_0890.shtml
6. Ямчук П. М. Християнсько-гуманістичний діаріуш В. Г. Короленка: філософсько-світоглядна й буттєва ретроспекція у сприйнятті ХХІ ст. / П. М. Ямчук // Філософські обрії. Науково-теоретичний журнал Інституту філософії імені Г. С. Сковороди НАН України та Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка. – Випуск 28. – К. – Полтава, 2012. – С.164–183.

Ярослав Е.Б.

Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленко

ОСОБЕННОСТИ ТОЛКОВАНИЯ В. Г. КОРОЛЕНКО ОТДЕЛЬНЫХ ФИЛОСОФСКИХ И ЭТИЧЕСКИХ КАТЕГОРИЙ

Аннотация

В исследовании путем историко-философского анализа определены специфические черты толкования В. Г. Короленко фундаментальных философских и этических категорий, в частности «диалектики», «метафизики», «скептицизма», «материализма», «сознания», «воли», «счастья», «добра», «зла», «мести». Данные категории мыслитель толковал исходя из собственного мировоззрения, по-своему. В. Г. Короленко не мог интерпретировать их в соответствии с классическими канонами философской теории, поскольку не имел базового системного образования. Но право на интерпретацию и собственное понимание и применение у него было. «Диалектику» он рассматривал как учение, согласно которому отдельные факты определяются логическим развитием мысли; «метафизику» – как учение, в котором главным предметом исследования являются свойства ума; «скептицизм» – как постановку всего под сомнение, что совпадает с общепринятой концепцией; «материализм» приближенно к вульгарноматериалистическому пониманию – как отождествление процесса мысли с продуктом; «сознание» – как особый аппарат, воспринимающий явления внешнего мира; «волю» – как духовный процесс, который предшествует любому поступку, «счастью» – как основу для жизни человека; «добро» и «зло» – отмечая, что одно и то же действие, в зависимости от того на благо или несчастье другого оно направлено, может быть как добрым, так и злым; «месть» – предостерегал воздерживаться от права на нее, ведь она, неся иллюзию справедливого возмездия не только умножает число жертв, но и разрушает саму личность, которая ее осуществляет.

Ключевые слова: диалектика, метафизика, скептицизм, материализм, сознание, воля, счастье, добро, зло, месть.

Blokha Y.Y.

Poltava National Pedagogical University named after V.G. Korolenko

FEATURES INTERPRETATIONS OF V.G. KOROLENKO'S INTERPRETATION OF PHILOSOPHICAL AND ETHICAL CATEGORIES

Summary

In the article specific features of interpreting Korolenko's fundamental philosophical and ethical categories, in particular the «dialectics», «metaphysics», «skepticism», «materialism», «consciousness», «will», «happiness», «good», «evil», and «revenge» are identified by the historical and philosophical analysis. The thinker interpreted these categories on the basis of his own world view, in his own way. V. G. Korolenko could not interpret them according to the classical canons of philosophical theory, since he did not have the basic systematic education, but he had the right to interpretation, proper understanding and application of it. V. G. Korolenko regarded «dialectics» as a doctrine, according to which certain facts are determined by the logical development of ideas. The thinker considered «metaphysics» as a doctrine in which the main subject of study is the properties of the mind and viewed «skepticism» as doubting everything, which coincides with the general concept of skepticism. V. G. Korolenko's concept of «materialism» as the identification of the process of thinking with its product is close to the vulgar materialist understanding. The thinker regarded «consciousness» as a special apparatus perceiving phenomena of the external world, «will» – as a spiritual process which precedes any act and «happiness» – as the basis for human life. As for «good» and «evil», V. Korolenko notes that the same action, depending on the benefit or misfortune of the other it is directed, can be both good and evil. The thinker warned to refrain from the rights to «revenge» because carrying the illusion of retribution it actually not only multiplies the number of victims, but also destroys the very person who implements it.

Keywords: metaphysics, skepticism, materialism, consciousness, will, happiness, good, evil, revenge.